

Василь Петрик, Андрій Петрик, Леонід Тимошенко

УДК 902.01:726.3(477.83)

РОЗВІДКОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕРКВИЩА ПРЕСВЯТОЇ ДІВИ МАРІЇ В м. ДРОГОБИЧІ

Наведено результати розвідкових археологічних досліджень на території церквища Пречистої Діви Марії у м. Дрогобичі в 2001 р. Дослідженнями виявлено елементи благоустрою XVIII-XIX ст., могильник XVII-XVIII ст. та археологічний матеріал XII-XIX ст.

Центр середньовічного Дрогобича розташований на лівому березі потоку Побук - притоки р. Тисьмениці. Аналіз міської топографії, топоніміки та планування свідчить про те, що найдавніше укріплене поселення міста мало б розташовуватись саме в районі сучасного Середмістя. Тут ще в давнину сходились шляхи з боку Східниці і Трускавця та шлях Самбір-Стрий, що, перетнувши Тисьменицю, проходив по лівому березі потоку Побук. На цій території розташоване давнє замчище з парафіяльним костелом XIV-XV ст., архітектурний ансамбль площі Ринок, церква Св. Трійці, а на правому березі потоку Побук - давній сільзавод та дерев'яні церкви XV-XVI ст.: Св. Юра та Воздвиження Чесного хреста.

Археологічні дослідження в околицях Дрогобича проводять віддавна¹, однак саме місто в археологічному плані є маловивчене. У 1980-1988 рр. обстеження парафіяльного костелу св. Варфоломія проводили спеціалісти Інституту "Укрзахідпроектреставрація" під керівництвом І. Могитича²; також О. Мацюк запланував на осінь 1991 р. польові обстеження Дрогобича, що так і не були проведені у повному обсязі³. У 1999 р. біля в'їздної замкової брами XVI ст. (окремі дослідники датують її XIII-XIV ст.) проводили без археологічного нагляду земляні роботи у зв'язку із спорудженням пам'ятника Юрію Котермаку (Юрію Дрогобичу). Візуальне обстеження характеру залягання нашарувань засвідчило проходження на цій ділянці

¹ Козак В. Археологічні дослідження на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 1995. - Вип. 1. - С. 16-22.

² Могитич І. Давньоруські архітектурні пам'ятки Дрогобича. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 1998. - Вип. 3. - С. 151-152.

³ Мацюк О. Замки і фортеці Дрогобиччини. 900 років Дрогобичу: Історія і сучасність // Тези доп. міжвуз. краєзнавч. наук.-практ. конф. Дрогобич, 18-19 грудня 1991р. - Дрогобич, 1991. - С. 10-11.

оборонного рову між Середмістям та костелом св. Варфоломія. Підйомний матеріал складає брускова цегла товщиною 8.5 см, черепиця XVII-XVIII ст., кераміка XVI-XIX ст. та монети другої половини XVII ст. У 1999 р. в ході земляних та будівельно-ремонтних робіт при фундаментах церкви Св. Трійці, спорудженої в 1700-1709 рр.⁴, візуальним обстеженням виявлено, що культурні напластування, як свідчить характер їхнього залягання, утворились в ході або після закладення фундаментів. Їх заповнення становив перевідкладений археологічний матеріал, датований кінцем XVII-початком XVIII ст.⁵

Перспективним районом досліджень, окрім території Замчища та Середмістя, є ділянка Зварицького передмістя та Соляного заводу, де попередньо прогнозували наявність культурного шару XI-XIII ст. Тут, в долині потоку Побук та на південних схилах Замкового пагорба, зафіксовано давній уклад вулиць та розташовані найдавніші церкви міста⁶. На стику сучасних вулиць А.Міцкевича, Ю.Дрогобича та Маріїнської є ділянка, де мала б розташовуватись найдавніша відома з джерел дрогобицька церква Зачаття Пресвятої Діви Марії (рис.1), збудована не пізніше першої половини XIV ст. Про це свідчить, зокрема, напис у південній наві римо-католицького парафіяльного костелу св.Варфоломія: «Kazimerz III Wielki Krol Polski po zluczeniu Rusi z Polskij Roku 1339 ... Wyznacza na Kosciyl Parafijalny dla Osiadajacych w Drohobyczu Katolikuw Lacijskich Cerkiew Ruskij Panny Maryi». Тут же зображено однонавний храм з трьома вікнами у боковій стіні наві із однією абсидою та двосхилим дахом, який завершений сигнатурою. Очевидно, що художник зобразив (станом на XVIII ст. коли було зроблено розписи інтер'єру костелу) існуючий храм Панни Марії, або перебудований у XVII – XVIII ст., або ж споруджений на місці первісного храму.

Подальша історія церкви відома з джерел XIV – XVIII ст., які доволі фрагментарно розкривають її минуле. Наприклад, в XV – XVI ст. церква була неодноразово спалена. Зокрема, в часі походів волохів і татар (наприклад, у 1498 р.). Пізніше її відбудували. За візитацією латинського костьолу 1637 р. (візитація Аламбека), церква ще належала до латинської парафії, була дерев'яною, значних розмірів, хоч гонтовий дах вимагав поправи. У середині храм мав три вівтарі зі старими образами. Навколо

⁴ *Мацюк О.* Пам'ятки оборонного будівництва Дрогобича (короткий історіографічний огляд) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 1998. - Вип.2. - С.161-162.

⁵ *Петрик А., Петрик В., Тимошенко Л.* Проблеми та перспективи археологічного дослідження Дрогобича. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 2000. - Вип.4. - С.48.

⁶ *Гаврилюк М.* Історична топографія середньовічного Дрогобича // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 1998. - Вип.3. - С.164-172.

святині розміщувався парафіяльний цвинтар. До середини XVII ст. храм залишався під патронатом міщанської родини Ендричків, спадкоємців Себастьяна і Софії Дворніковичів.

У джерелах XVIII ст. церква виступає вже як приналежна до унії. Наприклад, за візитацією 1764 р. (зберігається в Перемишльському архіві), церква називалася Пречистенською: «5-та дрогобицька церква Пречистої всередині з великим вітварем у ризах, а також з чудовим іменним престолом і олов'яною дарохранильніцею, з деісусом і намісними образами та дерев'яною підлогою, всередині і ззовні і довкола відремонтована. Інших три бічних вітварі, ... на впорядкованій дзвіниці три дзвони. Зараз при тій церкві один каплан отець Теодор Метельський, презентований і колись давно поставлений Ерекція на півтори чверті капланського поля видана іменем короля Стефана 1578, друга короля Михайла 1671, третя Яна III 1650 датовані, з усіма чиншами і вольностями. Синів той каплан ще немає, тільки маленького, і кількох поповичів, як перед тим там було, зараз немає жодного, крім річного дяка в шкілці на цвинтарі, а паламар з парохії»⁷.

Отже, у другій половині XVIII ст. церква була ще в доброму стані. На жаль, у візитації не сказано конкретно про матеріал, з якого вона була збудована. Наголошення на наявності дерев'яної підлоги дозволяє припустити, що воно зроблене як підкреслення різниці матеріалів підлоги та стін (очевидно, мурованих). Церква мала велику вітварну частину (одна велика абсида зображена на згаданому вище стінному розписі в парафіяльному костелі), іконостас та три бічні вітварі в інтер'єрі. На церковній ділянці була дзвіниця та невеличка парафіяльна школа (шкілка). Згідно з описом візитації територія церковної ділянки була огорожена дерев'яним парканом.

Близько 1788 р. церкву знесено. За одним з переказів, вона була розібрана (як дерев'яна?) і перенесена до села Новошичі. У 1836 р. дрогобицькі міщани за ініціативою братства церкви Св. Трійці спорудили на місці церкви колону Св. Івана (рис.2), яка зруйнована у 1986 р.

Завданням археологічних досліджень 2001 р. передбачалось проведення шурфування в межах існуючої ділянки згаданого церквища з метою виявлення археологічного культурного шару та археологічних об'єктів (фундаментів церкви Пресвятої Діви Марії, прицерковного мотильника, забудови церковної ділянки), попереднє вивчення стратиграфічних нашарувань та будівельної історії даної території.

Сучасна ділянка церквища Пресвятої Діви Марії має в плані

⁷ Тимошенко Л.В. Візитаційні описи дрогобицьких церков 1764 року // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 2000. - Вип.4. - С.410-411.

неправильної трапеції, її рельєф спадає у напрямі з північного сходу до південного заходу. У північно-західному куті розташований прямокутний в плані пагорб з дерев'яним хрестом, встановленим на місці мурованої символічної колони Св. Яна (1836–1986).

На початковому етапі досліджень для попереднього вивчення самої ділянки застосовано біолокаційну методику. Роботи проводив доцент кафедри Реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету «Львівська політехніка» архітектор-реставратор К. Присяжний. Ним було локалізовано контури двох імовірних архітектурних об'єктів в південній та північній частинах ділянки. Зафіксовані біолокаційним методом планувальні характеристики дали підстави попередньо визначити їх функціональне призначення (храми) та датувати, відповідно, XV–XVI та XVII–XVIII століттями (рис. 3, а, б).

У ході досліджень розбито сітку розвідкових траншей та шурфів (траншеї №1, 2, 4, шурфи №3, 5) загальною площею 33 м². Траншеї №1 та 2 розташовані на одній осі в 3 м на схід від асфальтової доріжки, паралельно до неї ($A^\circ=40^\circ$). Вони мають наскрізну нумерацію археологічних квадратів (арабськими цифрами) що йде з півночі на південь. Шурф №3 розбито паралельно до бетонних східців, що ведуть з півдня до дерев'яного хреста, на відстані 0,5 м від огороження майданчика з хрестом. Ширина шурфа №3 становить 1 м, довжина – 4 м. Траншея №4 розмічена перепендикулярно до траншеї №1 та 2. Шурф №5 закладено при сучасній східній огорожі ділянки (рис. 3, 1-5).

У ході археологічних пошуків не вдалося виявити фундаментів чи явних будівельних решток вище згаданих храмів. Це зумовлено, перш за все, складною будівельною історією самої ділянки. Археологічні роботи ускладнювались розгалуженою мережею прокладених газових комунікацій. В ході досліджень зафіксовано складний комплекс стратиграфічних напластувань, насичених різночасовими археологічними знахідками (від пізнього неоліту до ХХ ст.). Головний культурний шар, згідно зі стратиграфічними спостереженнями, було знівельовано на початку ХІХ ст. під час благоустрою ділянки після побудови колони Св. Яна. В ході влаштування цього благоустрою було знято поверхню ділянки на глибину 0,8–1,2 м до материка і по всій території влаштовано мощення з гальки безпосередньо по материковій глині. Шар галькового мощення зафіксовано у всіх розвідкових траншеях та шурфах. Цей факт дає підстави припускати, що на початку ХІХ ст.,

⁸ Локалізацію церквища Пресвятої Діви Марії у сквері на розі вулиць Маріїнської і Юрія Дрогобича уточнено за фрагментом карти фон Міга 1791р. а також кадастровою картою Дрогобича ХІХ ст.

після ліквідації церкви Пресвятої Діви Марії, ділянка була генерально перепланована зі знищенням слідів церковної забудови та прицерковного кладовища.

На поверхні галькової вимостки виявлено (в основному в траншеї №2) перевідкладений культурний шар із різночасовими знахідками, окремі з яких (фрагменти керамічних горщиків, скляний браслет) датуються кінцем XII – початком XIII ст. Це є свідченням існування на прилеглий території поселення княжої доби. Водночас основна маса археологічного матеріалу з-над кам'яної вимостки датовано XVII-XVIII ст. Це, зокрема, - фрагменти керамічних люльок XVII-XVIII ст. (4 шт.), фрагменти так званої «білої» кераміки з Потелича початку XVIII ст., пізній полив'яний керамічний посуд, черепиця XVI - XVIII ст., цегла (головно – 7,5 x 15 x ? см), мідна монета середини XVII ст. Значна кількість керамічних фрагментів XIII - XVIII ст. згладжена водою, що може свідчити про існування заселеної території не на самому церквичі, а вище по схилу пагорба.

Під шаром вимостки з гальки в траншеї № 2 виявлено на поверхні материка сліди поховальних ям та перепоховань (усього – сім поховань та одне перепоховання) (рис. 4, а). Поховання розташовані рядами та орієнтовані по осі південь-північ. У ході проведених робіт вибрано заповнення поховальних ям № 1, 2, 4 та частково № 6

Поховальна яма №1 (квадрати 13-14 траншеї №2) – невеликого розміру (0,91 x 0,29 м). Її заповнення – суміш коричнюватого суглинку, жовтої та сіруватої материкової глини, у верхній частині заповнення – локальна пляма жовтого піску. В південно-західному куті поховальної ями зафіксовано фрагмент потиличної кістки черепа, втиснутої у дно ями. Решта поховання (очевидно, дитячого) не збережена.

Поховальна яма №2 виявлена за 0,9 м від південного краю Поховання №1. Розміри поховальної ями – 1,57 x 0,6 м, її південно-східний кут заходить у східну стінку траншеї №2. Азимут поховання (по лінії західної стінки ями) - 350°. Заповнення поховальної ями №2 – суміш коричнюватого суглинку, жовтої та сіруватої материкової глини. У верхньому заповненні ями виявлено два невеликих керамічних фрагменти, один з яких можна ідентифікувати як фрагмент румпи кахлі XVII-XVIII ст. На глибині 0,7 м від поверхні виявлення поховальної ями (1,2 м від денної поверхні) зафіксовано фрагмент решток кістяка, верхня частина якого заходила у стінку траншеї. З огляду на розвідковий характер досліджень, відсутність у складі експедиції антрополога, завершення терміну польових робіт та необхідність консервації археологічних розкриттів поховання було розчищено частково. Поховання було виконано в дерев'яній труні трапезевидної форми

(ширина труни в ногах – 45 см), рештки якої збереглись частково по стінках поховальної ями до відмітки 0,7 м від денної поверхні. В процесі зачищення виявлено п'ять фрагментів кераміки XVII-XVIII ст., та три невеликих фрагменти, які за характером випалу та складом керамічного тіста попередньо продатовано XI-XIII ст. Знайдено також фрагмент вінчика з валикоподібним краєм (XII ст.).

Поховальна яма №3 не вибиралась, оскільки в межі траншеї потрапив лише її південно-східний кут. Заповнення ями аналогічне до заповнення поховальної ями №2.

Поховальна яма № 4 (1,3 x 0,5 м) виявлена у квадраті 17 траншеї №2. У верхній частині заповнення ями (суміш суглинку та материкової глини) зафіксовано два фрагменти черепа та гомілкової кістки (0,56-0,58 м від рівня поверхні), що мали безладне розміщення, - очевидно, перепоховання. Під цим перепохованням на глибині 0,73 м зафіксовано дитяче поховання (0,49 x 0,20 м). Від труни збереглись сліди дерев'яної обшивки. Стан збереження поховання незадовільний – збереглись фрагменти грудної клітки та окремі кістки. Оскільки розмір кістяка становить не більше 49 см, то можна стверджувати, що це – поховання немовляти віком до 6 місяців. Поховальна яма № 4 наклалася на поховальну яму № 5, частково зруйнувавши її заповнення (рис.4, б). У заповненні поховальної ями виявлено фрагмент металевого цвяха та три незначних фрагменти кераміки (XIII(?)-XVIII ст.).

Заповнення поховальної ями № 5 складає чорний пухкий гумус. Південна ділянка ями знищена похованням № 4, а північно-західна заходить у західну стінку розкопу.

Контур поховальної ями №6 (квадрати 18-19 траншеї №2, $A=358^\circ$) виявлено на глибині 0,9 м від сучасної поверхні. Її розміри становлять 1,65(?) x 0,4 м (північно-західний край заходить у західну стінку розкопу). У заповненні виявлено дев'ять незначних фрагментів кераміки. Один фрагмент боковини можна попередньо датувати XI-XIII ст., решта – XVI – XVIII ст. При поверхневій зачистці поховання знайдено рештки хребців, ребер, сліди дерев'яної труни. Кістки збереглись у незадовільному стані, череп знищений корінням дерева. Поховання № 6 перерізає пляму поховальної ями № 7 (не досліджувалась). Накладання поховань свідчить про тривалий час функціонування даного могильника.

Поховання № 8 відкрито під шаром вимостки з гальки, на глибині 1,20 м від рівня денної поверхні, у північно-східному куті шурфа № 5. На поверхні шару материкової глини зафіксовано невиразної форми пляму перемішаного з материковою глиною гумусу. Зачистка на глибині 1,33 м від сучасної поверхні дозволила встановити, що в плані контури

ями творять південно-західний кут прямокутного об'єкту, зорієнтованого в осях по сторонах світу.

Отже, археологічні розвідкові дослідження підтвердили існування на даній ділянці закритого археологічного комплексу пізньосередньовічного могильника, що є підставою для подальшої локалізації церковних будівель на церквищі Пресвятої Діви Марії у Дрогобичі.

Petryk Vasyl', Petryk Andriy, Tymoshenko Leonid
THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHE THE REST OF
THE ST. MARIA CHERCH IN DROHOBYCH

The information present result of the archaeological researche the rest of the St. Maria cherch in 2001. As result of this works are traces of well-planed this places in 18th – 19th centuries, ground burial 17th – 18th centuries and archaeological materials 12th -19th centuries.

Key words: archaeological researche, archaeological materials, Drohobych.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2001

Прийнята до друку 20.10.2001

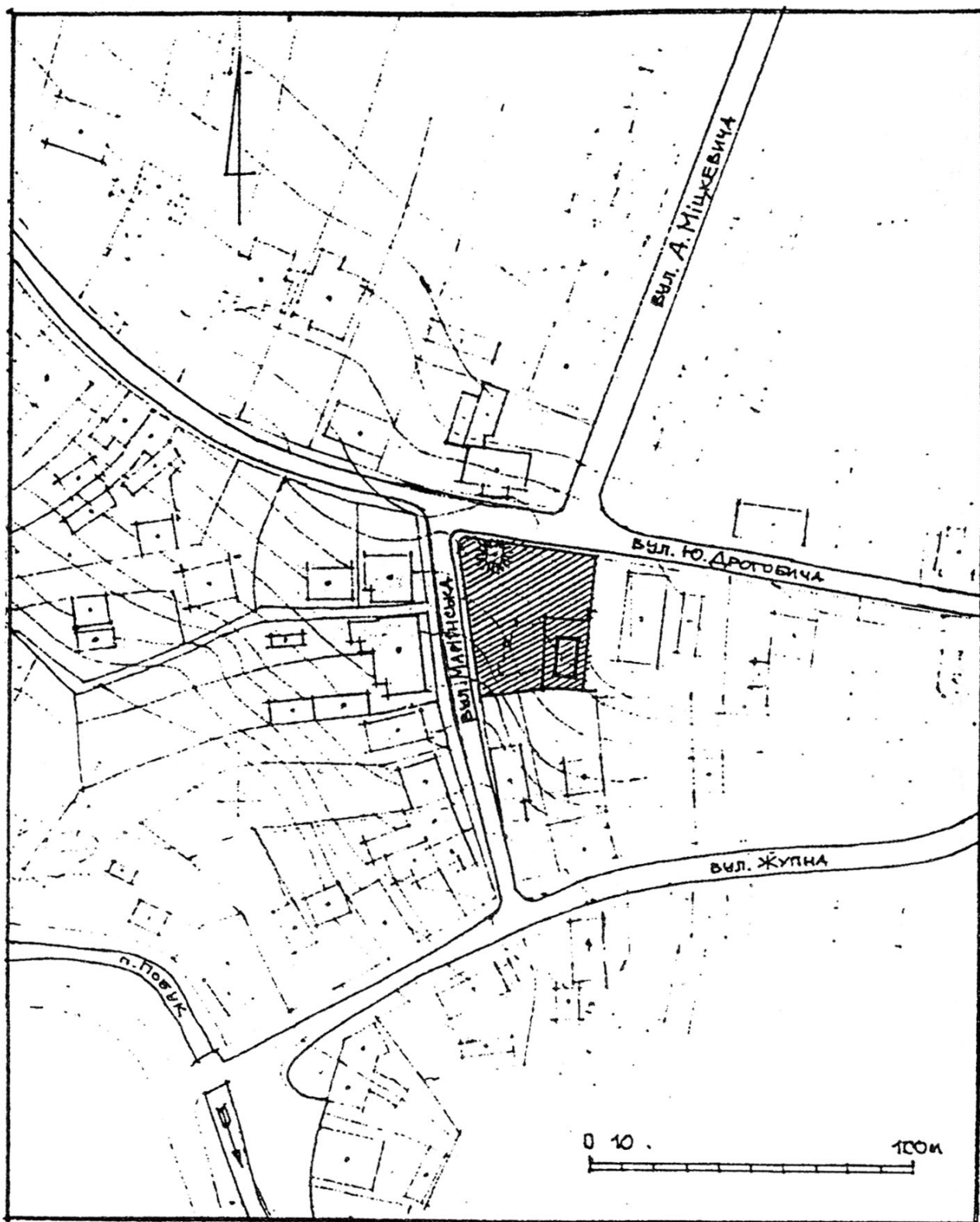

Рис. 1. Ситуаційна схема розташування церквища Пресвятої Діви Марії в Дрогобичі.

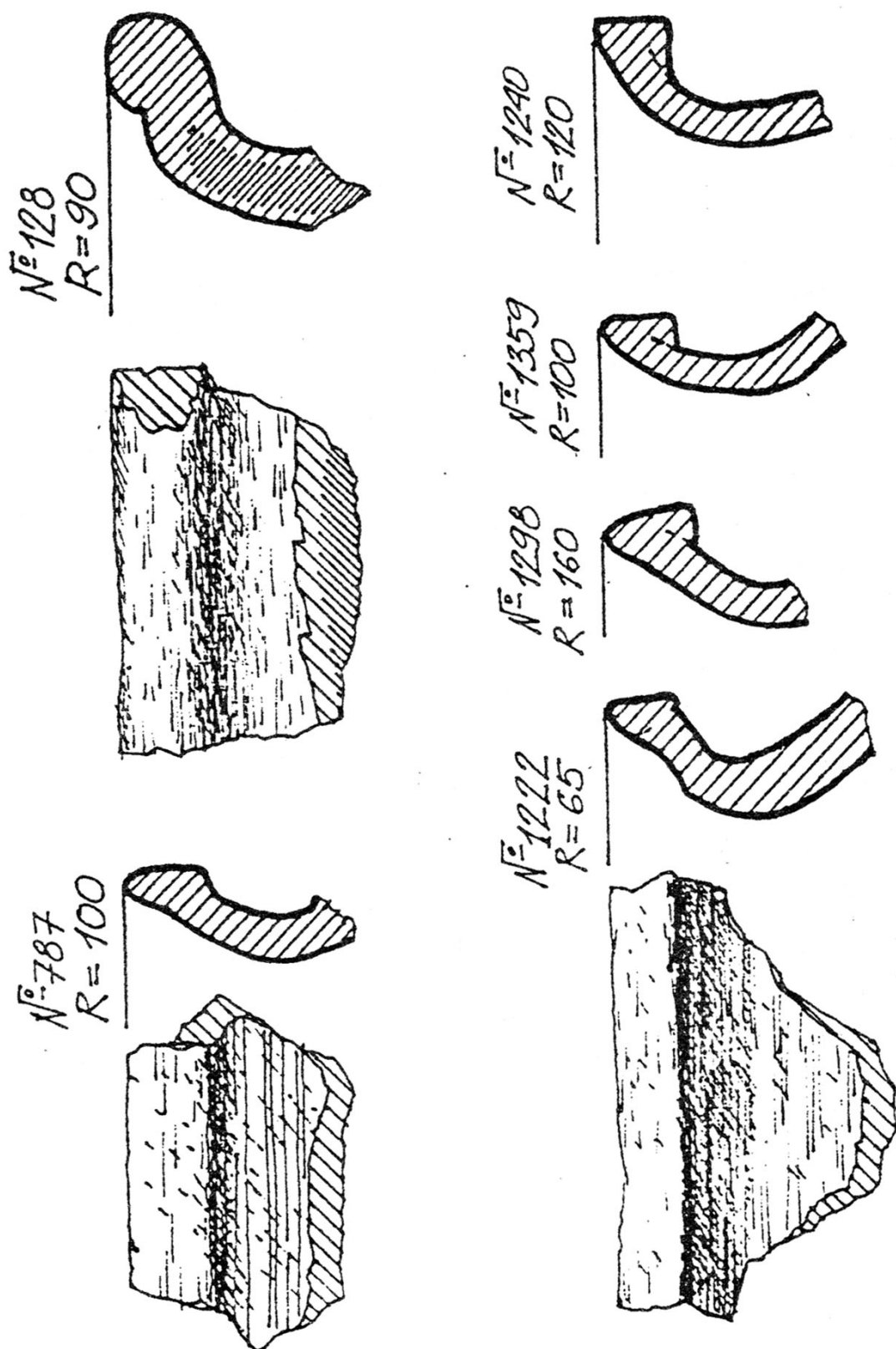

Рис. 2. Фрагменти кераміки XII-XIV ст.

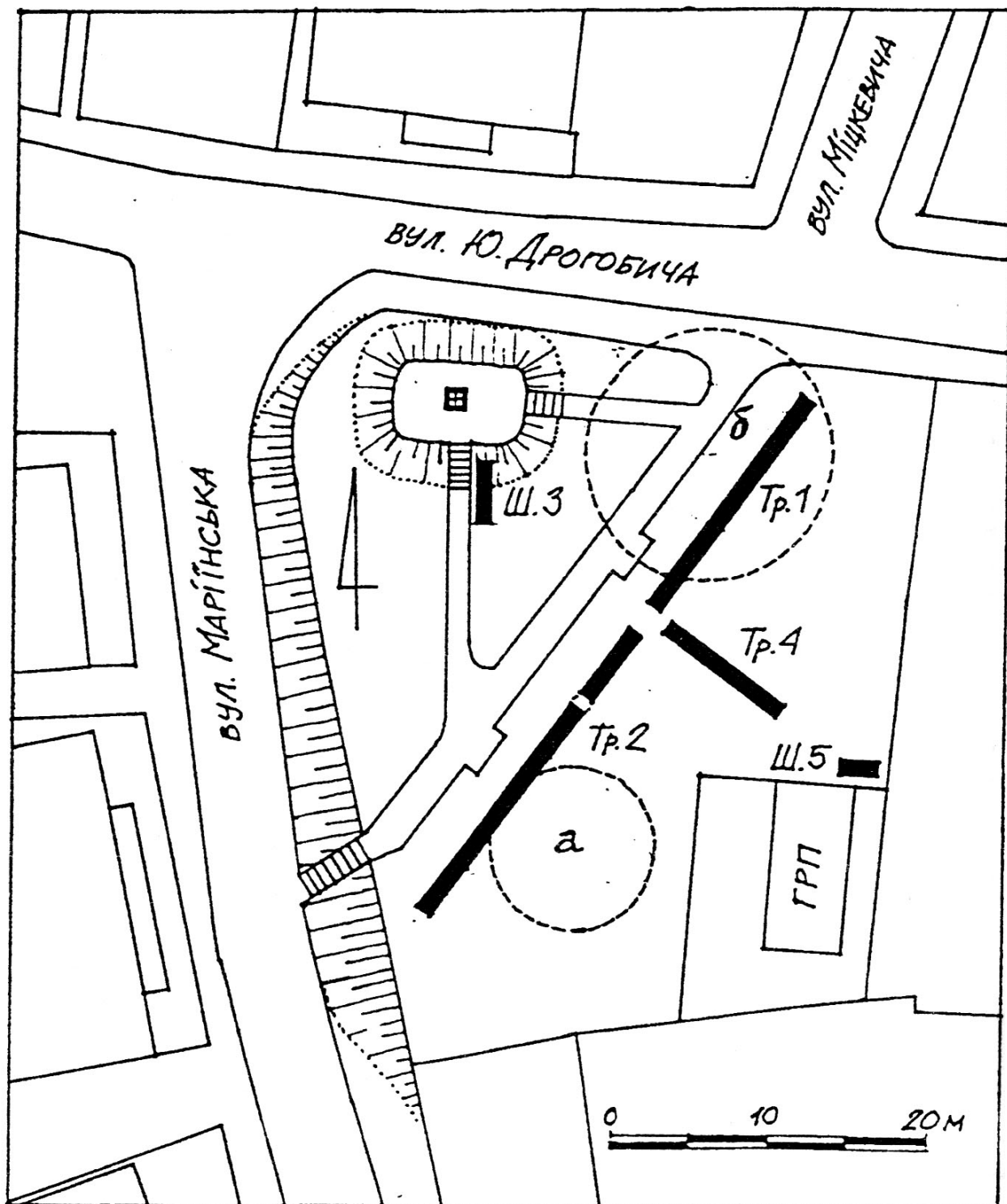

Рис. 3. План церквища Пресвятої Діви Марії.

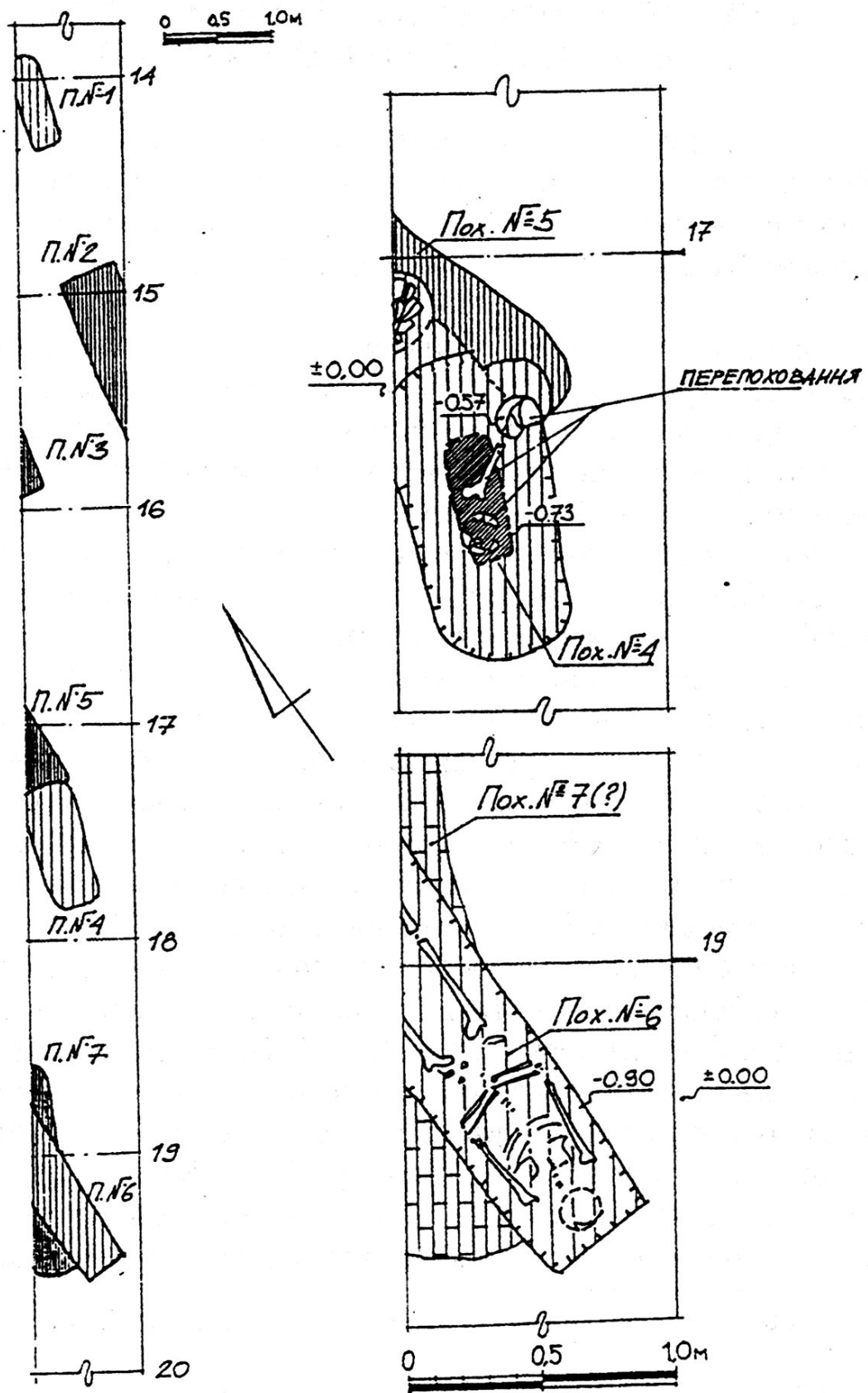

Рис. 4. Схематичний план траншеї №2. Плани поховань №4 і 6.